

УДК: 159.923.2

© Ільїна Ю.Ю., Куліш Я.Є., 2011 р.

Ю.Ю.Ільїна, Я.Є.Куліш

Національний університет
цивільного захисту України м. Харків

ДІАЛОГІЧНІСТЬ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Проаналізовані наукові підходи до проблеми діалогічності. Показано, що діалогічність координує загальні дії людей і задовольняє потребу в психологічному контакті. Наведені результати емпіричного дослідження.

Ключові слова: діалогічне спілкування, діалогічність, інтелектуальний розвиток, інтелект, творче мислення.

Ю.Ю.Ильина, Я.Е.Кулиш

ДИАЛОГИЧНОСТЬ КАК СПОСОБ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

Проанализированы научные подходы по проблеме диалогичности. Показано, что диалогичность координирует общие действия людей и удовлетворяет потребность в психологическом контакте. Приведены результаты эмпирического исследования.

Ключевые слова: диалогическое общение, диалогичность, интеллектуальное развитие, интеллект, творческое мышление.

J.Ilyina, Y.Kulich

DIALOGIC AS THE WAY OF DEVELOPMENT OF THE PERSON

The scientific approaches over a conversation problem were studied. It has been shown that a conversation manages with combined peoples' effects and satisfies a psychological contact requirement. The empirical study's results have been given.

Key words: dialogic communication, dialogical, intellectual development, intelligence, creative thinking.

Актуальність проблеми. Проблема діалогічності останні десятиріччя стала найпопулярнішою. Зміст діалогічного спілкування полягає в забезпеченні організації людей, їхнього взаємозв'язку і стосунків, у передачі від покоління до покоління культури, норм, традицій, соціального досвіду. У діалогічному спілкуванні визначається повноцінність, принципова рівноправність учасників взаємодії, незалежно від того, яка різниця в них за віком, соціальним статусом, рівнем знань, досвіду. Воно передбачає визнання за співрозмовником права на власну думку, власну позицію, яку він мусить обґрунтувати. Отже, діалогічність – це унікальна категорія позначення специфічної форми активності людини.

Діалогічне спілкування – процес взаємодії. В ньому ніби відбувається презентація внутрішнього світу одного суб'єкта іншому. Характеризуючи особливості діалогу, Г.Буш аналізує поняття «діалогічна взаємодія», яка охоплює спілкування й діалогічність. Вчений вважає, що у процесі діалогічної взаємодії реалізується не тільки інформаційний контакт, але й психологічний, пов'язаний зі станом учасників, який виражається у взаємосприйнятті, взаєморозумінні, взаємовпливі людей.

Б.Ф.Ломов та його співробітники, вивчаючи суб'єкт – суб'єктивний підхід у процесі діалогічного спілкування, прийшли до висновку, що спілкування є самостійна форма активності суб'єкта. У психологічній літературі цей підхід називають діалогічним (партнер для співрозмовника є значущою, неповторною особистістю). Отже, у діалогічному спілкуванні співрозмовник не виступає пасивним спостерігачем, у процесі діалогічної взаємодії він має право на те, щоб відстоювати свою думку.

Сучасна підготовка фахівців різних спеціальностей пов'язана з підвищенням ролі діалогічної взаємодії. Рішення цієї задачі безпосередньо залежить від діалогізації навчального процесу, що сприяє підвищенню інтелектуального розвитку майбутніх фахівців, а також професійного в цілому.

Аналіз науково-методичної літератури та практична робота у вищій школі свідчить про те, що недостатньо приділяється уваги використанню діалогічного спілкування у навчально-виховному процесі. Діалогічні форми навчання у вищих навчальних закладах складаються стихійно, не враховується їх вплив на пізнавально-професійний розвиток особистості.

Проблемою діалогічного спілкування у діяльності займалися і зараз зацікавлені науковці [2; 4; 5; 8]. Разом з тим, на нашу думку, залишаються не розв'язаними питання, що пов'язані з діалогічним спілкуванням у навчальній діяльності при підготовці майбутніх фахівців. З'ясовано, що багато дослідників особливу роль надають єдності діалогічного спілкування та діяльності. Так, Т.А. Флоренська [7] стверджує, що найперше розуміння зв'язку діяльності і

діалогічного спілкування – це коли спілкування розглядається як аспект спільної діяльності, як її своєрідний продукт. У той час, як В.В.Занков спілкування розглядає як самостійну категорію, і на його думку воно для людини стає не тільки засобом, а й метою. Отже, виходячи з ідеї науковців, діалогічне спілкування – явище соціальне, природа якого виявляється у середовищі людей, під час засвоєння соціального досвіду, норм поведінки.

У нашому дослідженні ми діалогічність розглядаємо у плані міжособистісних стосунків, що позитивно впливає на результативність діяльності, зокрема, навчальної.

Метою нашої роботи стало вивчення діалогічності у курсантів і студентів та її вплив на розумовий розвиток особистості.

У процесі емпіричного дослідження вирішувалися наступні **завдання**: 1) розглянути діалогічність як засіб розвитку особистості; 2) проаналізувати вплив діалогічного спілкування на інтелектуальний рівень розвитку діалогічності, творчого мислення та вербального інтелекту у курсантів і студентів різних курсів соціально-психологічного факультету.

Для вивчення діалогічності, творчого мислення та інтелекту нами були використані: «Тест розумового розвитку», батарея тестів «Творче мислення», «Тематичний апперцепційний тест», які спрямовані на визначення інтелектуального розвитку особистості та процедура обробки даних математико-статистичними методами (t- критерій Стьюдента).

Аналіз наукових праць. Діалогічне спілкування – один із видів спілкування, який передбачає ставлення до іншої людини як до цінності, неповторної індивідуальності, тобто мова йде про стосунки між двома суб'єктами, які є активними.

Згідно з гуманістичними принципами людина є найвищою цінністю й основним суб'єктом історичного суспільного розвитку, активним творцем соціального та культурного процесу. У зв'язку з цим перед психологами постає завдання виявлення такого типу стосунків, які сприяють більш повному й

гуманному розкриттю творчих можливостей учасників комунікативного процесу, задоволення їхніх потреб та самовдосконаленню. Але активність людини розглядається не ізольовано, а за умов стосунків з іншими співрозмовниками, побудованих на гуманістичних засадах.

Аналіз психологічних досліджень з питань діалогічного спілкування свідчить, що невід'ємною характеристикою діалогу учасників комунікативної дії є наявність зворотного зв'язку, для ефективності якого необхідні певні умови: аргументованість, специфічність, відношення до думки співрозмовника тощо.

Проблема діалогу розглядається у роботах Б.Г.Ананьєва, О.О.Бодальова, Г.П.Ковальчука, Б.Ф.Ломова та інших [2; 3; 8; 9].

За традицією діалог розкривається у кількох площинах. Діалог – це:

- первинна родова форма людського спілкування, яка визначає повноцінність психічного розвитку особистості;

- провідна детермінанта, що забезпечує функціонування механізму інтеріоризації, коли зовнішня первинна взаємодія переходить «у середину» людини, визначаючи тим самим індивідуальну психологічну своєрідність;

- комунікативний процес, що відбувається за своїми законами та за своєю внутрішньою динамікою;

- творчий процес спільного пошуку істини, краси та гармонії [6].

Існує безліч наукових поглядів на проблему діалогу, але найбільш розробленою теорією діалогу вважається теорія М.М.Бахтіна [2]. Діалогічна концепція вченого містить два значення поняття діалог. По-перше, під діалогом розуміється певна загальнолюдська реальність, початкова форма людської свідомості і самосвідомості, а також основна форма їх реалізації. Щодо другого, то діалог розглядається як конкретна подія спілкування, в ході якої ніби відбувається «розкриття» ціннісного світу людини, її самовиявлення у конкретній взаємодії у відповідь на посилення партнера [2]. Діалогічне спілкування передбачає визначення за співрозмовником права на власну думку, власну

позицію, яку він мусить обґрунтувати. Отже, діалогічне спілкування – це універсальна категорія для позначення специфічної форми активності людини.

Вивчення особливостей діалогу ми знаходимо у дослідженнях Г.Буша. Діалог автором визначається як процес і продукт діалогічної взаємодії, а його сутність розглядається як конкретна форма існування, причому взаємодія відбувається не лише інформаційна, але й психологічна. Невід’ємною характеристикою діалогу є наявність зворотного зв’язку.

Слід наголосити, що виходячи з мети нашої роботи актуальною темою є не тільки проблема діалогу, а й інтелекту, тому що форми пізнання «найвищого порядку» пов’язані з людським інтелектом.

Проблема інтелекту цікавить багатьох психологів. Встановлено, що існує ряд принципово різних трактовок інтелекту (Г.Гарднер, Р.Стенберг, Ч.Спірмен, М.А.Холодна, Х.Айзенк, С.Барт, Ф.Вернон та інші) [1; 2; 6; 9].

Результати досліджень останніх років дозволили психологам встановити, що інтелект – здатність мозку сприймати, зберігати і обробляти інформацію, а потім приймати рішення, виходячи з отриманих знань. Вчені прийшли до висновку, що інтелект – відносно стійка структура розумових здібностей індивіда. Під цим розуміється певний рівень розумової діяльності особистості, який забезпечує здатність набувати і передавати нові знання і ефективно використовувати їх у процесі життєдіяльності. Отже, люди, які володіють гармонійно розвиненим інтелектом, чітко мотивують свою активність, вміють її контролювати, усвідомлюють особливості задачі, ситуації, незалежні у своїй діяльності.

Що ж до питання спілкування в юнацькому віці, то його вплив на інтелектуальний розвиток безумовний. Воно має велике значення у становленні розумової і культурної поведінки особистості в цілому. Розкриттю даної проблеми особливу роль приділяли такі вчені, як З.Фрейд, Г.Фрейд, Е.Еріксон, Ж.Піаже, Е.Шпрангер та інші.

Таким чином, проведений аналіз наукової літератури дозволяє зазначити, що проблема діалогічного спілкування в розвитку особистості є однією з найбільш перспективних у сучасній психології.

Для досягнення мети дослідження необхідно було визначити рівень розвитку діалогічності, творчого мислення та вербального інтелекту у курсантів і студентів 1 – 5 курсів.

Дослідження проводилося на базі Національного університету цивільного захисту України. У якості досліджуваних у експерименті брали участь 66 курсантів 1 - 5 курсів і 82 студенти 1 – 5 курсів. Воно проходило у два етапи: підготовчий та основний (хід експерименту). Нами було використано три методики.

На підготовчому етапі досліджувані отримували бланки та оголошувалась інструкція до виконання завдання. У ході дослідження використовувалися повторення, але розгорнуті коментарі не використовувалися.

Перша методика «Тест розумового розвитку» (за К.Раселом і Ф.Картером). Вона спрямована на виявлення рівня інтелектуального розвитку суб'єкта і складається з 50 різноманітних задач, які мають приблизно однаковий рівень складності. Досліджувані повинні були уважно прочитати кожен задачу і підкреслити єдине вірне рішення.

Метою другого експериментального завдання було визначення рівня творчого мислення у досліджуваних шляхом виявлення наступних показників: продуктивність, гнучкість, оригінальність. Завдання пов'язане з виконанням двох субтестів: перший – «Використання предметів». Інструкція: «Газета використовується для читання, чи здатні ви вигадати інші засоби використання газети? Що з неї можна зробити?». Другий – «Словникова асоціація» з інструкцією: «Наведіть якомога більше визначень для слова книга».

Третє завдання «Тематичний аперцепційний тест», який складається з 20 картинок. Інструкція: «Зараз я буду демонструвати Вам картинки, на яких зображені люди в різних ситуаціях. Відповідно до кожної картинки ви повинні

скласти розповідь, сюжет, невелику історію. Розкажіть, будь ласка, що зараз відбувається на картинці, що могло відбуватися раніше і до чого призведуть дії дійових осіб картинки. Опишіть також, про що міркують головні герої, їх думки, почуття, емоції».

На початку необхідно було переконатися у працездатності досліджуваних та їхньому відношенні до участі у експерименті. Перед експериментатором знаходилася інструкція, в якій зафіксовані дії протягом експерименту. У ході роботи експериментатор реєстрував зміни і прояви поведінки курсантів і студентів, їх емоційні реакції. Отримані дані були проаналізовані і визначені рівні виконаних завдань.

При аналізі показників розумового розвитку досліджуваних були використані наступні оцінки: задовільно, добре, дуже добре, відмінно. Розподіл показників наведений нижче.

Таблиця 1

Оцінка розумового розвитку досліджуваних 1 – 5 курсів

Курс	Досліджувані		Показники							
	Категорії	Кількість	Задовільно		Добре		Дуже добре		Відмінно	
			п	%	п	%	п	%	п	%
1	Курсанти	10	3	30	1	10	5	50	1	10
2		11	-	-	3	27	7	64	1	9
3		10	5	50	3	30	2	20	-	-
4		13	2	15	2	15	9	70	-	-
5		22	6	27	6	27	10	46	-	-
1	Студенти	16	4	25	4	25	8	50	-	-
2		24	2	8	9	38	13	54	-	-
3		25	9	36	11	44	5	20	-	-
4		12	4	33	1	8	7	59	-	-
5		4	-	-	-	-	-	100	-	-

За результатами методики К.Расела ми розподілили піддослідних на чотири групи відповідно до отриманих оцінок. Аналіз показників розумового розвитку

свідчить про те, що досліджувані курсанти перших і других курсів задовільних оцінок отримали менше (три з першого курсу і майже жодного з другого). В той час, як у студентів простежувалася інша картина (чотири і дві особи відповідно). Курсанти третього курсу продемонстрували 50 % задовільних і 50 % оцінок добре і дуже добре. Разом з тим цей контингент виявив і оцінку відмінно (по одній особі на першому та другому курсах).

Серед студентів найбільшу кількість задовільних оцінок виявлено у третьокурсників – 36%. Оцінок добре і дуже добре більше виявлено у студентів 1 - 2 курсів, ніж старшокурсників.

Порівнюючи результати як по курсах, так і за контингентом, можна зробити висновок, що у піддослідних 1 та 2 курсів рівень розвитку вищий, ніж у старшокурсників. Цей факт можна пояснити тим, на наш погляд, що ця категорія піддослідних на момент вступу до вищого навчального закладу мала кращу підготовку (результати вступних екзаменів).

На нашу думку, високий рівень показників піддослідних молодших курсів можна пояснити ще й тим, що у них простежувався інтерес до експерименту, зацікавленість до навчання та оптимальна мотивація до спеціальності. У старшокурсників цей рівень залежить від їх інтелектуального розвитку, професійного, їх знань, отриманих у процесі навчання, і від активних методів навчання.

Звернемося до аналізу показників визначення рівня творчого мислення, яке має велике значення у формуванні особистості, саме в ньому виявляються інтелектуальні здібності людини та її творчий потенціал.

Порівняння отриманих даних свідчить про невисокий рівень розвитку творчих здібностей у курсантів і студентів всіх курсів. Дані представлені у таблиці 2. Дані таблиці 2 свідчать про те, що у піддослідних 1 – 2 курсів, як курсантів так і студентів, досить низький рівень творчого мислення і лише у курсантів другого курсу він відсутній.

Показники за рівнями розвитку творчих здібностей у піддослідних

Курс	Досліджувані		Рівні							
	Категорії	Кількість	Низький		Середній		Високий		Дуже високий	
			n	%	n	%	n	%	n	%
1	Курсанти	10	4	40	4	40	2	20	-	-
2		11	-	-	5	45	6	55	-	-
3		10	7	70	3	30	-	-	-	-
4		13	5	38	4	31	3	23	1	8
5		22	18	82	4	18	-	-	-	-
1	Студенти	16	3	19	9	56	3	19	1	6
2		24	6	25	14	58	3	13	1	4
3		25	14	56	10	40	1	4	-	-
4		12	4	33	7	58	1	8	-	-
5		4	50	2	50	-	-	-	-	-

Аналіз отриманих результатів свідчить про те, що низький рівень проявився у всіх досліджуваних, зокрема тільки у курсантів другого курсу не виявлено показників низького рівня. Значна частина старшокурсників продемонструвала результати, які відносяться до показників низького рівня (7 курсантів третього курсу і 16 осіб п'ятого та 14 студентів третього курсу).

В цілому у курсантів та студентів найбільш виявлено показників низького та середнього рівнів. Ми вважаємо, що це пояснюється індивідуальними властивостями особистості, організацією навчального процесу та мірою зацікавленості експериментальними завданнями.

У нашому дослідженні був використаний і ТАТ, за результатами якого ми виявляли схильність у досліджуваних до діалогу. Отже, встановлено, що схильність у курсантів поступово від першого курсу до п'ятого зростала, за винятком четвертого. У студентів динаміка зростання схильності до діалогу виявилася не поступова. Найбільшу продемонстрували студенти третього курсу, потім першого, а відсутність – другого.

Кількісні показники схильності до діалогу наведені у таблиці 3.

Таблиця 3

Характеристика контактів досліджуваних 1 – 5 курсів

Курс	Досліджувані		Характеристика контактів за полюсами			
	Категорія	Кількість	n	%	n	%
1	Курсанти	10	3	30	7	70
2		11	4	36	7	64
3		10	7	70	3	30
4		13	1	8	12	92
5		22	15	68	7	32
1	Студенти	16	10	63	6	37
2		24	9	37	15	63
3		25	15	60	10	40
4		12	8	67	4	33
5		4	2	50	2	50

Примітка: К – кількісний показник.

Порівняння даних за методикою ТАГ дозволяє стверджувати, що більшість курсантів першого курсу продемонстрували відсутність схильності до діалогу, а ось студенти, навпаки. Курсанти п'ятого курсу більш схильні до діалогу, а студенти цього курсу за показниками розподілились порівну. Це ми пояснюємо тим, що для першокурсників є складним етапом перехід від одного виду навчальної діяльності у школі, де контроль відбувається дуже часто, до іншого – у вищому навчальному закладі. Складним для них є перехід до практичного використання набутих знань та оволодіння професійними вміннями. Курсанти і студенти випускних курсів цим вже оволоділи в певному обсязі.

Виходячи з мети дослідження, нами був розрахований критерій Стьюдента. Результати 1 та 5 курсу за методикою «Тест розумового розвитку» свідчать, що

виявлені відмінності на абсолютному рівні статистичної значущості ($p < 0,001$) за оцінкою «Добре». Середні показники досліджуваних п'ятого курсу виявлені більше, ніж у першокурсників, а відмінності на високому рівні статистичної значущості ($p < 0,01$) за оцінкою «Дуже добре».

Аналіз даних кореляційного аналізу досліджуваних першого та п'ятого курсів за батареєю тестів «Творче мислення» свідчать про те, що виявлені відмінності на абсолютному рівні статистичної значущості ($p < 0,001$) на низькому рівні. Виявлені відмінності демонструють низький рівень творчого мислення у п'ятикурсників та високий у досліджуваних першого. На середньому та низькому рівнях не було виявлено достовірних відмінностей.

Результати методики ТАТ не підлягають математичній обробці. У курсантів і студентів виявлена однакова схильність до діалогу, продемонстрували вони середній рівень творчого мислення та розумового розвитку, що залежить від індивідуальних особливостей особистості та організації навчального процесу.

Висновки. У роботі наведено теоретичне обґрунтування проблеми діалогічності про те, що вона є природною властивістю мислення. Внутрішня діалогічність – це найбільш важлива характеристика внутрішнього світу кожної людини. Аналіз емпіричного дослідження свідчить про те, що більшість курсантів і студентів від першого до п'ятого курсу мають середній рівень творчого мислення та високий рівень розумового розвитку особистості.

Виявлені дані можуть бути пояснені індивідуальними особливостями досліджуваних, з їх емоційним та ситуаційним станом, з організацією діяльності, зокрема навчальної, коли недостатньо приділяється уваги розумовій активності та творчим здібностям курсантів та студентів.

Список літератури

1. Адлер Г. Техника развития интеллекта. – СПб.: Питер, 2001. – 270 с.

2. Васильева И. И. О значении идей Бахтина о диалоге и диалогических отношениях в психологии // Психологические исследования общения / Под ред. Б.Ф. Ломова и др. – М.: Наука, 1985. – С. 81-93.
3. Гилфорд Д. Три стороны интеллекта // Психология мышления. / Ред. А.М. Матюшкин. – М.: Прогресс, 1965. – С. 433-456.
4. Дружинин В. Н. Психология общих способностей. – СПб.: Питер, 1999. – 356 с.
5. Леонтьев Д.А. Тематический апперцептивный тест. – М.: Смысл, 2000. – 250 с.
6. Резников Е. Н. Межличностное отношение // Современная психология: справочное руководство. – М.: Инфра-М, 1998. – 687 с.
7. Стернберг Р., Григоренко Е. Л. Модель структуры интеллекта Гилфорда: структура без фундамента // Основные современные концепции творчества и одаренности / Под ред. Д. Б. Богоявленской. – М.: Молодая гвардия, 1997. – 402 с.
8. Туник Е. Е. Психодиагностика творческого мышления. – СПб.: Питер, 2002. – 340 с.
9. Флоренская Т. А. Диалог в практической психологии. – М.: Гуманитарный изд. центр “Владос”, 2001. – 330 с.
10. Холодная М.А. Структура организации индивидуального интеллекта. Диссертация докт. психол. наук. – М.: Моск. ун-т, 1990.